

LUND UNIVERSITY

Samtyckesdynamiker

Sex, våldtäkt och gråzonen däremellan

Gunnarsson, Lena

2020

Document Version:

Manuskriptversion, referentgranskad och korrigerad (även kallat post-print)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gunnarsson, L. (2020). *Samtyckesdynamiker: Sex, våldtäkt och gråzonen däremellan*. Studentlitteratur.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Samtyckesdynamiker

Sex, våldtäkt och gråzonen däremellan

Lena Gunnarsson

Studentlitteratur, 2020

I den mån vi är sociala kan våra kroppar aldrig vara helt och hållet våra egna.

Erinn Cunniff Gilson (2016: 87) (förf. övers.)

Innehållsförteckning

Förord	4
Inledning.....	5
Kapitel 1. Hur går samtycke till?.....	45
Kapitel 2. Förförelse eller våldförelse?	77
Kapitel 3. Ställa upp	105
Kapitel 4. Ställa upp II – för att man vill.....	138
Kapitel 5. Sexualitetens mallar.....	158
Kapitel 6. Veta vad man vill.....	189
Kapitel 7. Reflektioner om dominanssex	212
Kapitel 8. Bortom samtycke	239
Kapitel 9. Sexuellt osårbara män?	263
Kapitel 10. Vi måste – fortfarande – prata mer om sex	285
Referenser.....	301
Appendix: Metodologiskt tillvägagångssätt.....	318

Förord

Jag vill rikta ett djupt känt tack till de tjugo personer som med mod och generositet ställde upp och delade med sig av sina ofta komplicerade och såriga erfarenheter av sex och i vissa fall övergrepp. Att genomföra forskningsintervjuer om ämnen människor sällan talar om i andra sammanhang är ett privilegium. Varje gång jag sitter framför en ny människa och med stöd i forskningens auktoritet tar mig rätten att ställa frågor som i de flesta andra sammanhang skulle uppfattas som märkliga och besvärande ingående, känner jag att jag är en del av något stort. Det är så mycket i människors erfarenheter som aldrig artikuleras. Tack alla ni tjugo, för att ni gjorde er besväret att försöka sätta ord på en av dessa erfarenhetsdomäner som ännu saknar ett utvecklat, nyanserat och självklart språk. Det är min övertygelse att det är ett litet steg på vägen mot en djupgående samtyckeskultur, präglad av känslighet och respekt inför både egna och andras behov och gränser.

Lena Gunnarsson

Garphyttan 5 juli 2019

Inledning

I juli 2018 trädde en ny svensk sexualbrottslagstiftning i kraft. Medan den tidigare lagen betraktade förekomsten av våld eller hot, eller offrets särskilt utsatta situation, som ett krav för att kunna döma någon för våldtäkt, följer den nya svenska lagen i ett ökande antal andra länders fotspår och baserar straffbarhet på bristande samtycke. Samtycke definieras i lagen som *frivilligt deltagande*. Motivationen till att sätta frivillighetsprincipen i centrum är att ”en modern sexualbrottslagstiftning tydligt bör ge uttryck för att en sexuell handling mot någon som inte deltar frivilligt innebär en kränkning av den personens ovillkorliga rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande. [...] En sexualbrottslagstiftning som tar sin utgångspunkt i om samtycke föreligger [stämmer] bättre överens med den allmänna uppfattningen om sexuellt självbestämmande och innebär ett naturligt steg för att åstadkomma ett heltäckande och tydligt straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp” (Justitieutskottet 2017: 9). I och med lagändringen är den svenska sexualbrottslagstiftningen nu i samklang med FN:s rekommendationer om att medlemsstaterna bör definiera sexuellt våld som sexuella handlingar där samtycket brister (FN 2010).

Åsikterna har gått isär om i vilken grad den reformerade lagstiftningen kommer att göra skillnad när det gäller den praktiska prövningen av sexualbrottsfall. Redan några månader efter att lagen trädde i kraft visade dock en genomgång av Sveriges Radio att lagändringen lett till att fler brott bedömts som våldtäkt och att strängare straff dömts ut (Ridderstedt 2018). Oavsett de rättsliga effekterna, lyfter förespråkarna för en samtyckeslagstiftning fram den avgörande normerande roll som en juridisk uppvärdering av principen om sexuellt samtycke kommer att få, ungefär

som när förbudet mot barnaga bidrog till att göra misshandel av barn till ett moraliskt tabu. En central del av kampen för samtyckesbaserade sexuella relationer drivs också utanför den juridiska domänen. Organisationen Fatta har till exempel en hög profil i samtyckesdebatten och arbetar mot sexuellt våld genom kampanjer och utbildningsmaterial centrerat kring samtycke. Samtycke är också en central princip i den typ av sexualupplysning som Riksförbundet för sexuell upplysning bedriver och främjar.

Den här boken omfattar samtycke som en viktig juridisk princip. Det är emellertid ingen juridisk studie utan en filosofiskt, sociologiskt och psykologiskt inspirerad genusvetenskaplig undersökning av mellanmänniska och samhällsprocesser kopplade till sexuellt samtycke. Den undersöker vad jag kallar för *samtyckesdynamiker*, det vill säga processer där två (eller fler) personer kommer fram till *att* och *hur* de ska eller inte ska ha sex. Baserat på intervjuer med tio kvinnor och tio män med olika sexuell läggning utforskas erfarenheter som sträcker sig från entydiga övergrepp till otvetydigt samtyckesbaserat sex. Eftersom ett viktigt syfte med studien är att undersöka den *komplexa* och potentiellt *problematiska* karaktären hos samtyckesdynamiker, är emellertid ”gråzonserfarenheter”, som på något vis problematiserar gränsen mellan samtycke och icke-samtycke, ett huvudfokus. Studiens bakgrundsantagande är att även om samtyckesdynamiker ofta är helt och hållet enkla och oproblematiska, är de också komplexa och i vissa fall även komplicerade och problematiska. Intresset riktas här inte främst mot interaktioner som går snett i den enkla meningen att den ena personen struntar i vad den andra vill och fysiskt tvingar sig på hen. I stället läggs huvudfokus på dynamiker där båda parter på något sätt kan sägas aktivt delta, men där det inte är helt entydigt att deltagandet är frivilligt.

Samtycke som frivilligt deltagande

I boken anammas den svenska lagstiftningens definition av sexuellt samtycke som *frivilligt deltagande*. Utan att ifrågasätta att begreppet

frivillighet är meningsfullt, kan studiens frågeställningar sägas kretsa kring begreppets allt annat än självklara innebörd. I den meningen knyter studien an till uråldriga filosofiska diskussioner om människans fria vilja, eller avsaknad av sådan, vars långdragenhet vittnar om att det här knappast är en enkel fråga. Studiens utgångspunkt är att människor är djupt relationella varelser vars val nödvändigtvis uppstår i samspel med och under påverkan av deras omgivning. Medan en del teoretiker på basis av detta drar slutsatsen att frivillighet är en illusion, utgår den här studien från att frivillighet – och därmed samtycke – är ett meningsfullt begrepp även i en relationell kontext. Dock gör människors i grund och botten beroende karaktär frivillighet till ett komplicerat begrepp som just därför behöver utforskas som levd erfarenhet. Den påverkan yttre faktorer har på vad människor gör är ofta fullkomligt oproblematisk: att min partner vill ha sex med mig kan på ett helt och hållet legitimt vis påverka mig så att jag också vill ha sex. Men påverkan både från andra personer och från kulturella föreställningar och materiella begränsningar kan också vara en mer problematisk kraft: Jag kanske inte egentligen har lust men väljer att ha sex med min partner för att undvika att han blir missnöjd. Jag kanske inte egentligen har lust men väljer att ha sex med min partner för att jag tänker att det ingår i rollen som flickvän. Min partner kanske egentligen inte har lust men väljer att ha sex med mig för att bekräfta att han är ”en riktig man”. När är vår formbarhet inför sådana yttre faktorer okej, och när är den det inte? När gör de skada, och när inte?

Den här typen av hypotetiska situationer befinner sig i de flesta fall på ett ganska tryggt avstånd från lagens (inte alltför) långa arm. Även om den här studien är gjord mot bakgrund av juridiska diskussioner och definitioner av samtycke, breddar den i linje med andra forskare (Munro 2005; Wertheimer 2003) samtyckesbegreppet till att omfatta en moralisk sfär bortom frågan om lagligt kontra brottsligt. Det finns typer av sexuella interaktioner som de flesta är överens om inte bör vara straffbara i juridisk mening, men som ändå kan uppfattas som illegitima eller klandervärda – som fel. Gränsen mellan det lagmässigt och moraliskt klandervärda, som inte heller alltid är

glasklar, är inget studien befattar sig med. I stället tar den ett brett grepp om ett spektrum av olika typer av samtyckesdynamiker, som delvis täcker in otvetydiga kriminella handlingar men har sin tonvikt på erfarenheter som håller sig inom lagens ramar men ändå *väcker frågor om villkoren för det som juridiskt skulle definieras som samtycke* eller som på annat sätt kan ses som *problematiska och friktionsfyllda*.

Det centrala syftet är att ge en rik och mångfasetterad bild av vad olika människor – i olika åldrar, av olika kön och med olika sexuell läggning – har för erfarenheter av samtyckesdynamiker, med tonvikt på *det problematiska*. Frågor som undersöks är följande:

- Hur kan samtyckesdynamiker se ut? Vilka svårigheter och konflikter kan uppstå (både mellan och inom personer) och hur hanteras de?
- Hur kan det gå till när två personer vill olika saker? Hur kan det gå till när en person själv har motstridiga känslor inför att ha sex?
- Vad har de intervjuade för upplevelser och tankar om gränserna för vad som är okej respektive inte okej – moraliskt och känslomässigt – i samtyckesdynamiker?
- Hur begripliggör de situationer som inte känns okej?

Det empiriska materialet består av kvalitativa, semistrukturerade intervjuer med tio kvinnor och tio män, med en någorlunda jämn spridning mellan hetero-, homo- och bisexuella personer och ett åldersspann på 22–70 år. Spridningen bland deltagarna tjänar syftet att generera en bred och mångfasetterad bild av samtyckesdynamiker. Den pekar också mot ett viktigt delsyfte med studien, som är att lösgöra samtyckesproblematiken något från den heterosexuella kontext som den generellt är starkt förknippad med i både forskning och politisk debatt. På många sätt är heterosexualiseringen av samtyckesproblematiken befogad, eftersom det centrala problem som stärkandet av samtycke försöker bemöta är den vida förekomsten av sexuella övergrepp som begås av män mot främst kvinnor. Samtidigt riskerar heterosexualiseringen och fokuset på mäns överträdelser mot kvinnor att osynliggöra dels samkönade samtyckesdynamiker, dels

heterosexuella erfarenheter som bryter mot eller komplicerar det dominerande mönstret. Även om det begränsade antalet intervjuer hindrar mig från att dra alltför djärva slutsatser i det avseendet, har en tanke med att intervjua personer av olika kön och med olika sexuell läggning också varit att kasta ljus på vilken roll kön spelar i samtyckesdynamiker: Hur påverkar konstellationen av könsidentiteter intervjupersonernas erfarenheter av samtyckesdynamiker? Vad finns det för eventuella skillnader – och likheter – mellan kvinnors och mäns erfarenheter? Ser mönstret annorlunda ut i samkönade än i heterosexuella interaktioner? Skiljer sig manliga samkönade erfarenheter från kvinnliga?

Att jämföra erfarenheter från olika typer av könskonstellationer kan också bidra till att kasta ljus på en fråga som drev mig in i projektet: I vilken grad stammar problem i samtyckesdynamiker ur heterosexualitetens maktordningar, och i vilken grad är de kopplade till mer allmänna existentiella villkor som har att göra med människors djupgående beroende och påverkbarhet? Som vi ska se nedan, lyfter tidigare forskning fram att den normativa heterosexualiteten bygger på en maktasymmetri som främjar och normaliserar mäns sexuella våld mot kvinnor och grumlar gränsen mellan sex och övergrepp. Min utgångspunkt har emellertid varit att grundläggande, och i grunden könsöverskridande, existentiella faktorer också torde bidra till att skapa problem i samtyckesdynamiker och göra gränsen mellan frivillighet och ofrivillighet tvetydig.

Den relationella, påverkbara människan

Både i feministisk teori och i annan kritisk samhällsteori ses människan som relationell *till sin konstitution*. Till skillnad från den form av liberal teoribildning som ser människan som en helt och hållet autonom enhet som förhåller sig endast strategiskt till yttre förhållanden utan att villkoras av dem, menar man i denna teoretiska tradition att människan blir den hen är i kraft av de relationer hen ingår i. De relationer som formar människan befinner sig utifrån mitt kritisk-realistiska perspektiv (Gunnarsson 2011a,

2013, 2014a) på en rad olika, men sammanflödande, nivåer. Jag tänker på människors relation till samhällsliga strukturer och institutioner, som kapitalismen eller skolsystemet, och till diskurser och kulturella system, men även människors relation till naturkrafter utanför och i deras egen kropp samt konkreta relationer till andra individer. Att människan *skapas och formas* av sina relationer med andra människor blir kanske som tydligast när vi ser på det lilla barnet, som inte bara är fullkomligt beroende av andra för att kunna överleva fysiskt och psykiskt utan också formas att bli den hen är i stor utsträckning i kraft av sina relationer till andra. Men samma grundprincip gäller även för vuxna människor, även om deras identitet inte är lika lättformad som barnets.

En del förespråkare av den relationella människosynen drar den enligt mig förhastade slutsatsen att människan inte är något mer än de relationer hen ingår i (t.ex. Butler 1997). Inom kritisk-realistisk filosofi används begreppet *emergens* för att undvika en sådan slutsats, som ju omöjliggör ett teoretiskt erkännande av människors relativa kraft och autonomi vis-à-vis sin omgivning. Enkelt uttryckt kan *emergens* sägas syfta på den process genom vilken någonting blir/är något kvalitativt annorlunda än summan av sina delar. När det gäller människan kan man utifrån det perspektivet inte reducera hens väsen till de relationer genom vilka hen kommit att bli den hen är. Människor är kvalitativt annorlunda än de relationer de ingår i; de har unikt mänskliga egenskaper som intentioner och frihet, egenskaper som inte kan lokaliseras varken i de neurofysiska relationer som delvis gör hen till den hen är eller i de diskursiva ramverk som formar hens självförståelse. Den mänskliga autonomi som förutsätts av samtyckesbegreppet är alltså ingen illusion. Den är emellertid ett komplext fenomen genomkorsat av tvetydighet, eftersom den härrör ur beroende och relation (Mackenzie & Stoljar 2000; Westlund 2009).

Dessa filosofiska diskussioner har stor relevans för frågan om sexuell samtycke. Hela idén om samtycke bygger på en uppfattning om människan som en varelse med integritet och autonomi – med en *egen* vilja, som det är moraliskt fel – ergo brottsligt – att inte respektera vid en sexuell interaktion.

Vad händer med de här antagandena om vi, som jag, utgår från att en människas egen vilja i någon mening aldrig är helt och hållet egen, utan formas kontinuerligt både i relationer med andra människor och av kulturella föreställningar och normer? Ta exemplet sex. Vid de flesta sexuella interaktioner är det inte så att de deltagande personernas vara – deras viljor och känslor – är någonting de ”tar med sig” fixa och färdiga till ett möte med den andra och sedan ”förhandlar” utifrån. I stället är det ofta en process av att kontinuerligt *påverkas* av vad den andra vill och känner, i ett fortlöpande dialektiskt samspel. En person kan till exempel bli upphetsad av att den andra visar tecken på sexuell upphetsning. Det finns inget neutralt, opåverkat tillstånd i mig som sedan kan kränkas eller respekteras; den ömsesidiga påverkan är snarare det som är själva ”grejen” med sex. Som vi kommer att se i analysen, härrör en del av de problem de intervjuade upplever ur just detta spänningsförhållande mellan den egna viljan och de yttre faktorer som både formar och kan stå i motsättning till den egna viljan.

Sexuellt samtycke i lagen

Vad är sexuellt samtycke? För att söka besvara den frågan kan vi vända oss antingen till juridiska texter, till forskning och filosofi, eller till populära förståelser. Med tanke på att juridiska definitioner kan sägas vara en sorts fond för andra förståelser och eftersom de har särskilda krav på sig att vara precisa, är det lämpligt att börja med att titta på dem.

I FN:s handbok om lagstiftning om våld mot kvinnor rekommenderas att medlemsstaterna baserar sin sexualbrottslagstiftning på en definition av sexuellt våld som sexuella handlingar med bristande samtycke. I handboken definieras samtycke som ”otvetydig och frivillig överenskommelse” (*unequivocal and voluntary agreement*) (2010: 26). Den svenska ”samtyckeslagen” röstades igenom våren 2018 och trädde i kraft i juli samma år. Lagändringen följde på ett betänkande från 2014 års sexualbrottskommitté, som lades fram hösten 2015 och föreslog att den befintliga våldtäktslagstiftningen skulle reformeras så att straffbarhet inte

längre baseras på förekomsten av våld eller hot utan drabbar den som har sex med en annan person ”som inte deltar frivilligt” (Statens offentliga utredningar 2016: 15). Här betonas, liksom i FN:s definition, alltså frivillighet, men formuleringen som används är frivilligt *deltagande* och inte *överenskommelse*. Det kan tolkas som att det svenska förslaget lägger större vikt vid om själva deltagandet i sexet faktiskt *är* frivilligt, medan betoningen på *överenskommelse* verkar lägga mer vikt vid kommunikationen mellan parterna. För att undvika en situation där en persons ”inre inställning” (2016: 198) blir juridiskt avgörande, lade Sexualbrottskommittén i sitt betänkande emellertid till en skrivning om att frivilligheten på något sätt måste komma till uttryck: ”Av lagen ska det framgå att valet att delta måste komma till uttryck för att det ska anses vara frivilligt” (2016: 17). Kommittén kan alltså här sägas skilja mellan inre och yttre, mellan å ena sidan om ett deltagande faktiskt upplevs som frivilligt av den som deltar och å andra sidan om denna ”inre inställning” ges uttryck för. Viktigt att betona här är att frivillighet inte nödvändigtvis behöver kommuniceras verbalt, utan kan ske till exempel genom ”aktivt deltagande” i en sexuell handling (2016: 17).

Regeringen mjukade i sitt slutgiltiga lagförslag upp de här skrivningarna något, så att det till skillnad från kommittéförslaget inte anger några formella krav på att frivilligheten ska uttryckas för att kvalificera som frivillighet. Innan riksdagen röstade igenom regeringens lagförslag förkastades det av Lagrådet, bland annat på grund av vad som sågs som otydligheter i formuleringen av frivillighetsrekvisitet, och ledande samtyckesdebattörer (Sundin m.fl. 2018) menade att regeringens utelämnande av kravet på att frivilligheten skulle uttryckas var en viktig bidragande orsak till att lagförslaget förkastades. Regeringen valde trots kritiken att utesluta det formella kravet på att frivilligheten skulle uttryckas, men i Justitieutskottets överväganden, som bifogades lagförslaget, betonades att när straffansvar prövas i praktiken kommer det att vara avgörande huruvida frivillighet kommit till uttryck eller inte: ”Utgångspunkten bör vara att den som deltar frivilligt i en sexuell handling

ger uttryck för sin vilja att delta på något sätt och att avsaknaden av sådana uttryck normalt får förstås som att deltagandet inte är frivilligt”

(Justitieutskottet 2017: 11).

I linje med Sexualbrottskommitténs förslag straffbeläggs i lagen inte så kallat tjatsex och andra sexuella handlingar där båda parter uttryckt att de deltar frivilligt, men där den enas inre inställning till sexet är negativ. I kommitténs förslag statueras tydligt att en persons deltagande i sex kan bedömas som frivilligt även om en person innerst inne inte vill – så länge hen har uttryckt att hen vill:

Det som nu har sagts om valet att delta frivilligt innebär inte i sig att personens inre inställning ska vara avgörande för om deltagandet ska anses frivilligt eller inte. [...] För bedömningen av huruvida deltagandet har varit frivilligt eller inte saknar det alltså i princip betydelse om en person innerst inne har varit positiv eller negativ till sexuell samvaro. (Statens offentliga utredningar 2016: 198–199)

Detta grundar kommittén på principen om sexuell självbestämmanderätt, som innebär att en person har rätt att ”välja att göra något som man egentligen helst skulle slippa” (2016: 199), men också på rättssäkerhetsprincipen, som kräver att en person inte ska kunna bli straffad för att ha haft sex med någon när den senare gett uttryck för att hen vill. Kommittén, och lagstiftarna i deras följd, bekräftar här att frågan om frivillighet, åtminstone i en vidare icke-juridisk mening, är komplex i det att människor kan *välja* att delta i något som de innerst inne inte *har lust att* delta i. Det är avgörande att det här inte handlar om situationer där personen på något vis blir förmådd att delta mot sin vilja, utan situationer där personen ”har både möjlighet och förmåga att utöva sin rätt till självbestämmande” (2016: 199).

När, enligt den nya lagen, har då en person *inte* möjlighet och förmåga att utöva sin rätt till självbestämmande, så att hens eventuella uttryck för frivilligt deltagande inte kan anses giltigt? Faktorer som diskvalificerar giltigheten för en persons samtycke är om det är en följd av våld eller olika typer av hot; om personen befinner sig i en särskilt utsatt situation – *till exempel* på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller

psykisk störning; eller om personen förmås att delta i sex genom att gärningsmannen ”allvarligt missbruka[r]” personens beroendeställning (Justitieutskottet 2017: 12). Bestämmelsen om allvarligt missbruk av någons beroendeställning är särskilt intressant i relation till denna studies frågeställningar och teoretiska utgångspunkter. Här bekräftas att en persons beroende av en annan person står i vägen för hans fria val. Dock skriver lagen in sig i en liberal tradition där beroende inte ses som ett fundamentalt villkor för alla människor, utan i stället skiljs ut som något avvikande som snarare än att *komplitera* möjligheten till frivillighet helt och hållet *utesluter* den. Beroendeställningen i sig är emellertid inte tillräcklig, utan det krävs att den sårbarhet som följer av beroendet aktivt utnyttjas.

En annan viktig förändring i den nya lagen, som i likhet med frivillighetsprincipen syftar till att göra skyddet av sexuell integritet och självbestämmande mer fullständigt, är tillägget om ett så kallat oaktsamhetsansvar. En övergripande impuls i den reformerade lagstiftningen är att ansvaret för att försäkra sig om att ett sexuellt möte är baserat på ömsesidigt samtycke ligger hos den som vill ha sex. Om det till exempel uppstår osäkerhet om en person vill, är det den andra personens ansvar att aktivt ta reda på vad som är fallet. ”I det ligger ett krav på aktsamhet”, skriver Justitieutskottet i det betänkande som låg till grund för den nya lagen och betonar att det betyder att inte endast övergrepp som begåtts med uppsåt utan även sådana som är ett resultat av oaktsamhet i vissa fall bör vara straffbara (Justitieutskottet 2017: 9). Ganska snart efter att den nya lagen trätt i kraft dömdes en man för det första fallet av ”oaktsam våldtäkt” i Sverige, eftersom han bedömdes ha varit ”grovt oaktsam” inför risken att kvinnan han hade sex med inte deltog frivilligt (Stefansson & Svensson 2019).

Forskning om samtycke

Inom det juridiska forskningsfältet finns det en rad studier som utreder en samtyckeslagstiftnings för- och nackdelar utifrån olika juridiska perspektiv

samt hur en sådan lagstiftning bäst utformas (Andersson 2004; Diesen 2013/14; Leijonhuvud 2008). Eftersom detta inte är en juridisk studie, kommer min forskningsgenomgång emellertid att fokusera på forskning som tar sig an samtycke i en bemärkelse som går bortom, men ibland delvis inkluderar eller tar hänsyn till, den juridiska sfären. Utöver det juridiska fältet har begreppet *sexuellt samtycke* i forskningen en framträdande position i det engelskspråkiga, psykologiska forskningsfält som undersöker människors sexuella erfarenheter genom kvantitativa enkätstudier. Det finns också mer sociologiskt orienterade studier som med hjälp av främst kvalitativa intervjuer undersökt samtyckesdynamiker, inte sällan ur ett genusperspektiv.

I sin genomgång av den icke-juridiska samtyckeslitteraturen framhåller den nyzeeländska sociologen Melanie Beres att den präglas av en brist på både entydighet och tydlighet i själva definitionen av samtycke (Beres 2007; se även Muehlenhard m.fl. 2016). De studier som genomförts bygger på olika, sinsemellan motstridiga och inte sällan implicita förståelser av samtyckesbegreppet. Man är allmänt överens om att samtycke innebär något slags överenskommelse om att ha sex, men huruvida detta implicerar att den som samtycker faktiskt *vill* ha sex är till exempel inte självklart. Beres påpekar att en del forskare genom sitt sätt att använda begreppet verkar mena att samtycke kan samexistera med tvingande omständigheter, medan andra forskare betonar att samtycke förutsätter frivillighet. Den definitionsmissiga otydligheten förstärks i min mening av att samtyckesforskare utanför det juridiska fältet uppseendeväckande sällan relaterar sina definitioner av samtycke till juridiska definitioner.

Ett annan fråga som kringgärdas av både oklarhet och ibland explicit oenighet handlar om skillnaden mellan vad som kan betecknas som samtyckets inre och yttre komponenter (Beres 2007; Muehlenhard m.fl. 2016). Är samtycke ”en psykologisk handling (där vikten läggs vid en individs tankeprocesser och inre önskningsar) eller en fysisk handling (där betoningen läggs på den beteendemässiga handling som betecknar överenskommelse)”? (Beres 2007: 99, förf. övers.). Många forskare lägger

tonvikten vid den yttre, kommunikativa komponenten och ser, i likhet med den svenska lagstiftningen, en persons inre tillstånd som irrelevant (Archard 1998; Wertheimer 1996), medan ett färre antal föreslagit att en persons inre inställning bör vara avgörande (Chamallas 1988; MacKinnon 2005), något jag återkommer till nedan. Susan Hickman och Charlene Muehlenhard (1999) menar i stället att samtycke består av både en inre och en yttre handling: dels den mentala handlingen att besluta sig för att samtycka, dels det fysiska (verbala eller icke-verbala) uttrycket för detta beslut. Även om Hickman och Muehlenhard här tar hänsyn till både den inre och yttre dimensionen av samtycke är det emellertid beslutet att delta i sex som betonas när det gäller den inre dimensionen, snarare än vilka känslor personen har inför beslutet. Som vi ska se närmare nedan är åtskillnaden mellan inre och yttre alltså ingen enkel lösning på samtyckesbegreppets komplexitetsproblem.

Hur kommuniceras samtycke?

Bland de forskare som diskuterat definitionen av samtycke och tar fasta på dess yttre, kommunikativa komponent, finns det de som förordat att det etableras en juridisk standard för vilka slags beteenden som ska tolkas som samtycke respektive icke-samtycke (Sherwin 1996). Övriga forskare är emellertid relativt samstämmiga i att förslaget är orealistiskt, eftersom samtyckeskommunikation liksom annan kommunikation ofrånkomligen är kontextbunden (Beres 2007). Ett domstolsbeslut i Texas, USA, från 1990-talet kan tjäna som illustration av hur fel det kan bli om ett vedertaget uttryck för samtycke tolkas som *per definition* ett uttryck för samtycke. Fallet handlade om hur en kvinna under knivhot blev våldtagen av en man, men där kvinnan bedömdes ha samtyckt till sex eftersom hon bad sin förövare använda kondom (Beres 2007). Att be någon ta fram en kondom är i de flesta fall ett uttryck för att man vill ha sex, men inte alltid.

En rad enkätstudier – bland (främst vita, heterosexuella) collegestudenter i en anglosaxisk kontext – har ändå genomförts i syfte att upprätta något

slags systematik i hur samtycke kommuniceras. Inte överraskande visar denna forskning att samtycke kan uttryckas och avläsas på många olika sätt. I en översikt över fältet drar Beres (2014b) slutsatsen att det är vanligare att samtycke sker icke-verbalt än verbalt och att när samtycke kommuniceras verbalt görs det vanligen indirekt snarare än direkt. När samtycke ”inhämtas” verbalt, är det till exempel vanligare att utföra en handling följt av ett ”Är detta okej?” än att fråga ”Vill du ha sex med mig?” Studier visar också att det är vanligare med explicita, verbala former av samtycke när människor har sex med någon för första gången, medan det är ovanligt i långvariga relationer (Humphreys 2007).

Vissa könsskillnader har identifierats när det gäller hur samtycke kommuniceras. En studie av Terry Humphreys visade att män har en något större tendens än kvinnor att betrakta samtycke som en enstaka händelse snarare än en process. En annan könsskillnad bestod i att män i högre utsträckning än kvinnor (35 jämfört med 22 %) ansåg att samtycke till att påbörja en sexuell interaktion kunde tolkas som samtycke till att fullfölja den sexuella akten (Humphreys 2004). En annan studie visade att kvinnor oftare än män använde verbala medel för att uttrycka samtycke och var mer benägna än män att söka efter verbala uttryck för samtycke hos manliga partners (Jozkowski & Peterson 2013).

Ett problem med de kvantitativa enkätstudierna om samtycke, som lyfts fram av Beres (2007) och Charlene Muehlenhard, Terry Humphreys, Kristen Jozkowski och Zoë Peterson (2016) som själva är eller varit verksamma inom detta fält, är att de har svårt att fånga in både kontextuella faktorer och den komplexitet som ofta karakteriserar mänskligt samspel – kanske i synnerhet sexuellt samspel. I den här typen av enkätstudier ställs till exempel ofta frågor i stil med huruvida ett leende betyder att man samtycker till sex, men som Hickman och Muehlenhard (1999) erfor när de genomförde en av sina studier var det ofta svårt för respondenterna att svara på denna typ av frågor, eftersom ett leendes betydelse beror på sammanhanget. Som en kvinna uttryckte det i en kommentar till frågan: ”om jag ler mot en kille jag knappt känner på en bar betyder det inte

samtycke, men om jag ler mot min pojkvän betyder det det” (1999: 271, förf. övers.). Den här typen av kommentarer visar på behovet av kontextualisering, som tyvärr är metodologiskt svår att uppnå med den typ av kvantitativa metoder som dominerar fältet.

Beres, som började som kvantitativ samtyckesforskare, tog fasta på behovet av mer kvalitativ forskning och genomförde en intervjustudie med unga kvinnor och män vid en kanadensisk semesterort om samtyckesdynamiker vid tillfälligt sex (Beres 2010). Den ganska enkla slutsatsen från studien, som stöds av liknande studier (O’Byrne, Rapley & Hansen 2006 2008; Jozkowski & Hunt 2013 refererad i Muehlenhard m.fl. 2016), är att kommunikationen av samtycke är komplex och subtil *och* att detta komplexa och subtila signalerande och signalavläsande är något som både kvinnor och män klarar av utan större problem. I stort sett alla som intervjuades i Beres studie uppgav att det var lätt att veta om den andra ville eller inte och lyfte fram subtila signaler – till exempel att man känner att den andra blir stel när man stoppar fingret under byxlinningen. Beres poängterar att intervjupersonernas beskrivningar av hur samtycke och icke-samtycke kommuniceras var ”samstämmiga med det sätt som kommunikation sker på i en rad olika sociala situationer och inte unika för sexuell aktivitet. Det är alltså kanske inte överraskande att unga vuxna uttrycker en sådan kompetens när det gäller denna typ av kommunikation” (2010: 8–9, förf. övers.; jfr Kitzinger & Frith 1999). I linje med detta uppgav de intervjuade kvinnorna och männen i en annan studie att det var uppenbart om någon ville ha sex eller inte (Jozkowski & Hunt 2013 refererad i Muehlenhard m.fl. 2016). Ytterligare en studie baserad på fokusgrupper med manliga studenter visade att deltagarna tyckte det var lätt att läsa av kvinnors subtila, icke-verbala signaler om icke-samtycke och nämnde som exempel att kvinnan inte reagerar på ens beröring eller säger att hon måste upp tidigt nästa dag för att gå till jobbet (O’Byrne m.fl. 2006).

En viktig funktion med studierna är att de utmanar ett centralt antagande som verkar ligga bakom en mängd av studierna om hur samtycke kommuniceras liksom många utbildningsprogram för samtycke – nämligen

att åtminstone en del av mäns sexuella övergrepp mot kvinnor kan förklaras i termer av missförstånd (McCaw & Senn 1998). Det verkar till exempel vara i ljuset av denna "felkommunikationshypotes" som en rad studier om skillnader i kvinnors och mäns sätt att kommunicera samtycke gjorts (Hickman & Muehlenhard 1999; Jozkowski m.fl. 2014). I sin genomgång av existerande forskning drar Muehlenhard med kolleger (2016) slutsatsen att felkommunikationshypotesen saknar gediget stöd i forskningen, som tvärtom visar att män i allmänhet är fullt kapabla att läsa av även mycket subtila signaler (Beres 2010; Jozkowski & Hunt 2013 refererad i Muehlenhard m.fl. 2016; O'Byrne m.fl. 2006, 2008).

En studie (O'Byrne m.fl. 2008) visade emellertid på till synes motstridiga resultat när det gäller frågan om mäns förmåga att förstå vad kvinnor vill och inte vill. Studiens manliga fokusgruppsdeltagare uppgav att de tyckte det var lätt att läsa av kvinnors signaler om villighet och ovillighet. När ämnet våldtäkt diskuterades framhöll de emellertid att det kan vara svårt att veta vad en kvinna egentligen vill. Forskarnas tolkning är att män i allmänhet inte har några svårigheter att läsa av kvinnors subtilare uttryck för ovillighet men att idén om missförstånd kan användas för att slippa ansvar (jfr Kitzinger & Frith 1999; Muehlenhard m.fl. 2016). En dansk studie om ungas erfarenheter av sex och sexuellt våld visar på liknande vis på en diskrepans mellan hur deltagarna förstod samtycke i situationer där samtyckeskommunikationen fungerade respektive i situationer av oönskat sex. När det gällde de oproblematiska situationerna såg både de kvinnliga och de manliga deltagarna samtycke som något man kunde "känna in". När de diskuterade situationer där den ena parten haft sex mot sin vilja, tenderade de däremot att se det som en konsekvens av att den ovilliga parten inte varit tillräckligt tydlig med att hen inte ville, snarare än av att den villiga parten brustit i sitt ansvar att känna in (Johansen 2019).

Muehlenhard med kolleger (2016) drar i sin översikt över fältet slutsatsen att forskningen snarare än att ge stöd åt att det är vanligt med genuina missförstånd indikerar att män kan välja att "missförstå" en kvinnas signaler eller efter ett övergrepp försvara sig genom att hänvisa till missförstånd.

Ändå menar de att vi inte alltför lättvindigt bör kasta möjligheten till missförstånd överbord, något som många feminister förståeligt nog är benägna att göra eftersom felkommunikationshypotesen fräntar män mycket av deras rättmätiga ansvar och tenderar att förskjuta fokus mot att kvinnor ska bli tydligare i sin kommunikation (Beres 2010; Kitzinger & Frith 1999). Muehlenhard med kolleger framhåller att vissa patriarkala föreställningar som kringgärdar kvinnors sexualitet är en faktor som torde kunna bidra till missförstånd. De framhåller att det inte sällan är riskabelt för kvinnor att uttrycka sin sexuella villighet i en kultur som stigmatiserar kvinnlig sexualitet. Oavsett vad vi tycker om det här kulturella mönstret kan det, argumenterar de med hänvisning till en rad olika studier, göra att män ibland antar att en kvinnas nej är en strategi för att bevara sin respektabilitet snarare än ett uppriktigt nej. I linje med ett sådant antagande om kvinnors ”låtsade motstånd” (*token resistance*), var det till exempel flera män i en studie som berättade att de hade för vana att fortsätta sina förförelseförsök även efter att en kvinna indikerat att hon inte ville – såvida inte avvisandet var kraftfullt – eftersom de antog att avvisandet bara var ett sätt för kvinnan att inte verka för lättrövråd (Jozkowski & Hunt 2014 refererad i Muehlenhard m.fl. 2016).

Viljandets komplexitet

Den samtyckesforskning som undersökt hur samtycke *kommuniceras* har i de flesta fall inte adresserat frågan om den andra, mentala komponenten i samtycke – hur personer kommer fram till beslutet att delta i sex. Det kan antas avspegla ett antagande om att den komponenten, till skillnad från kommunikationskomponenten, är relativt självklar eller okomplicerad. Det finns emellertid en avsevärd mängd forskning om så kallat *oönskat samtyckesbaserat sex (consensual unwanted sex)* (Impett & Peplau 2002, 2003; Foster 2011; Wilkinson 2008), som aktualiserar en komplexitet i människors motivationer till att delta i sex. Shantee Foster (2011) definierar oönskat samtyckesbaserat sex som att säga ja till ett sexuellt initiativ trots

att man inte har lust att ha sex. Det relativa särkopplandet av handlingen att samtycka från den inre upplevelsen av den sexuella handlingen ligger i linje med den svenska Sexualbrottskommitténs distinktion mellan inre inställning och uttryck. I en annan studie om oönskat samtyckesbaserat sex uttrycks det som att sex kan vara oönskat men ändå frivilligt (Wilkinson 2008: 1).

Utifrån det synsättet kan man säga att basen för samtycket ligger i ett *val* eller *beslut* att delta, medan sexets önskvärdhet handlar mer om de känslomässiga upplevelser beslutet är förknippat med.

Idén om att en person kan ge giltigt samtycke trots att hen inte har lust att ha sex kan emellertid göra visst motstånd mot magkänslan, inte minst i ett vidare patriarkalt sammanhang som präglas av att kvinnors sexuella behov (inklusive icke-behov) underordnas mäns. Det är därför som en del feministiska teoretiker förordat att allt sex som inte är ömsesidigt önskat bör ses som per definition sex utan samtycke (Chamallas 1988; MacKinnon 2005). För den amerikanska radikalfeministen och rättsteoretikern Catharine MacKinnon är det inte endast en moralisk ståndpunkt utan något som bör regleras juridiskt: ”en jämställdhetsstandard [...] förutsätter att sex är välkommet. För att straffrätten ska ändras till denna standard skulle det krävas att sex måste vara önskat för att inte utgöra ett övergrepp” (2005: 244, förf. övers.). Även om det uppenbarligen finns avsevärda problem – inte minst rättssäkerhetsmässiga – med att kriminalisera allt sex som ur en subjektiv synpunkt upplevs som oönskat (se Halley 2016 för en kritik), är tanken bakom den typen av argumentation väl värd att ta fasta på. Om någon inte vill ha sex men ändå ”samtycker”, är det svårt att se hur det kan vara ett uttryck för frivillighet, för varför skulle någon frivilligt välja att delta i sex om hen inte i någon mening ville det?

Som vi såg i Fosters definition av oönskat samtyckesbaserat sex ovan, används termen ”oönskat” (*unwanted*) dock ofta i en begränsad betydelse som syftar endast till att en lustdriven motivation att ha sex saknas. Zoë Peterson och Charlene Muehlenhard (2007) gör en mer utvecklad ansats att skilja *vilja* från *samtycka*: ”att vilja något är att önska det, ha lust med det, eller betrakta det eller aspekter av det som positivt laddade; i kontrast till

detta innebär samtycka att vara villig att eller gå med på att göra något” (2007: 73, förf. övers.). Som illustrationer tar de upp att en person kanske inte vill gå till jobbet på måndag morgon men ändå är villig att göra det eller, tvärtom, att någon kanske vill gå ut och ta en drink med sina vänner men ändå bestämmer sig för att avstå för att i stället vara hemma och studera.

Petersons och Muehlenhards långt ifrån renodlade definition av *vilja*, baserad på en uppräkningslista av en rad olika sätt som man kan vilja något på, antyder dock att det kanske är själva komplexiteten i *viljandet* som vi bör titta närmare på. Huvudsyftet med Petersons och Muehlenhards artikel är mycket riktigt också att presentera ett mångfasetterat begreppsliggörande av kvinnors viljande när det gäller sex, där den huvudsakliga poängen är att vilja/inte vilja inte utgör ett enkelt motsatsförhållande. Artikeln är i själva verket en följd av det ”ögonblick av fasa” (Muehlenhard & Peterson 2005: 16) som de rapporterar att Muehlenhard och en annan forskarkollega upplevde när de i en tidigare studie plötsligt insåg att deras enkätfrågor om huruvida respondenterna ville eller inte ville delta i sex pådyvlade respondenterna ett alltför skarpt motsatsförhållande mellan ”vilja” och ”inte vilja” som inte hade bäring på deras erfarenheter. I studien, som undersökte förekomsten av så kallat låtsat motstånd till sex, ombads respondenterna att skriva fritt om huruvida de någon gång velat, varit villiga att och haft intentionen att ha sex, men av någon anledning ändå antytt att de inte ville. Det visade sig emellertid att denna kategorisering inte passade in med kvinnornas erfarenheter. I stället skrev de flesta om ambivalens:

Många skrev om att vilja ha sex på vissa sätt men inte andra. Många skiljde mellan att önska den sexuella aktiviteten i sig och att önska dess konsekvenser. En del skrev om att *vilja* men vara *ovillig* att ha sex; andra skrev om att *inte vilja* men vara *villig* att ha sex.

(Muehlenhard & Peterson 2005: 16, förf. övers. och kursivering)

Om vi tidigare skiljt mellan inre inställning och uttryck, och mellan att vilja och samtycka, för Muehlenhard och Peterson här alltså upp möjligheten till spänningar och konflikter i själva den inre inställningen: vad man vill är långt ifrån alltid entydigt eller endimensionellt. Det stöds av en annan studie

som visar på att tonårsflickor på en och samma gång kunde känna motivation till att ha sex (t.ex. känslor av njutning) och till att inte ha sex (t.ex. känslor av sårbarhet) (Tolman & Szalacha 1999). I fasta relationer är det vanligt att framför allt kvinnor, men även män, ”ställer upp” på sex trots att de inte har sexuell lust, av omsorg om partners sexuella behov, för att skapa närhet, för att undvika konflikt eller för att man inte vill såra en partner (Impett & Peplau 2003; O’Sullivan & Allgeier 1998). En studie om collegestudenters ”sexuella beslutsfattande” uppger på liknande sätt att mer än 80 procent av respondenterna uppgett att de varit i en situation där de känt sig ambivalenta inför att ha sex (O’Sullivan & Allgeier 1998; se också Abma, Driscoll & Moore 1998; Raphael 2015. I linje med detta förordar Peterson och Muehlenhard (2007) att *viljande* bör förstås som mångdimensionellt och uppträdande på en flytande skala, där vi både kan vilja saker av olika skäl (och därför kan både vilja och inte vilja något på samma gång) och kan vilja eller inte vilja något mer eller mindre starkt.

Rättsfilosofiska perspektiv

Diskussioner om sexuellt samtycke är genomsyrade av och i slutänden motiverade av normativa antaganden om hur människor bör förhålla sig till varandra, om vad som är rätt och fel. Det gemensamma antagandet är att sexuella kränkningar bör bekämpas – sedan kan uppfattningarna emellertid gå isär när det gäller exakt vad som utgör en kränkning. De här normativa aspekterna genomsyrar och motiverar även den samhällsvetenskapliga forskningen som jag redogjort för ovan, men oftast på ett implicit vis. Explicita och utvecklade normativa resonemang om samtycke finner vi däremot om vi vänder oss till rättsfilosofin. Medan den psykologiska och sociologiska forskningen anmärkningsvärt nog sällan tar explicit utgångspunkt i juridiska definitioner av samtycke utan använder begreppet i en mening som är relativt lösgjord från den lagmässiga kontexten, finner vi bland rättsfilosofer också en systematisk reflektion över

samtyckesbegreppet, både i juridisk och i ett vidare moraliskt hänseende (Munro 2005; Wertheimer 2003).

Vanessa Munro (2005) förordar att standarden för vad som ska anses som tillåtet i en sexuell interaktion bör vara lägre i juridiken än i en vidare moralisk domän. Hennes genomgång av olika positioner på området visar att diskussionerna inte bygger på enkla distinktioner mellan önskat och oönskat sex, utan i stället fokuserar på moraliska gränsdragningar mellan olika typer av motivationer till att (välja att) delta i sex. Även om det finns avvikande uppfattningar (MacKinnon 2005; se Halley 2016), råder det ett avsevärt samförstånd om juridiska definitioner av samtycke, nämligen att så länge en person *ger uttryck för* samtycke, så måste det betraktas som samtycke – så länge inte sådana förhållanden finns som gör att en person inte kan betraktas som i stånd att ge giltigt samtycke. Medan Munro delar denna hållning, menar hon att vi icke desto mindre kan – och bör – ha en högre standard för samtycke i en vidare moralisk sfär. Hon lyfter fram olika varianter av den så kallade *reciprocitetsmodellen* som ett mer ”krävande” alternativ till den juridiska modellens minimalistiska definition av samtycke. I starkare versioner av reciprocitetsmodellen är ”tillåtlighetsstandarderna” särskilt hög. Vissa teoretiker menar att en sexuell interaktion är moraliskt legitim endast om den styrs av rent sexuella principer som ömsesidigt sexuellt begär, njutning och attraktion (Kittay 1997; Pineau 1996). På liknande vis menar Martha Chamallas (1988) att sex som man deltar i av instrumentella skäl, det vill säga för att uppnå en önskad konsekvens av sexet, inte är moraliskt legitimt. Hon lägger också fram principen att för att ses som genuint samtyckesbaserat ska personerna som har sex uppfatta sexet som något de själv skulle ha initierat om inte den andra gjort det.

Munro förordar vad hon själv karakteriserar som en svagare variant av reciprocitetsmodellen, som avstår från att specificera vad för *slags* drivkrafter som bör ligga bakom att någon deltar i sex. Hon anammar i stället principen att en sexuell akts moraliska ”tillåtlighet” bygger på att den som deltar gör det utifrån en förväntan om att få ut något av sexet *utifrån sina egna preferenser och värden*. För att inte urvattna betydelsen av ”egna

preferenser och värden” på ett sätt som gör att de kan inrymma alla möjliga former av taktiska anpassningsmanövrer, lägger Munro till att de, för att kvalificera som genuint *egna*, ska hålla även i ljuset av personens kritiska reflektion kring den kontext som beslutet att samtycka fattas i. Munros position verkar här vara baserad på en viss förståelse av *autonomibegreppet*, i ljuset av den vedertagna idén om att samtycke, för att vara helt och hållet moraliskt giltigt, bör vara ett uttryck för den samtyckande personens autonomi (självbestämmande). Hur vi ska skilja autonoma från icke-autonoma preferenser, val och handlingar är föremål för intensiva filosofiska diskussioner, men en utbredd uppfattning är just att dessa för att kvalificera som autonoma bör stå pall för en kritisk reflektion av det slag som Munro specificerar (Dworkin 1988).¹

Ett uppenbart problem med den typ av samtyckesmodeller som specificerar vad för *slags* drivkrafter som bör styra sex är just att de, något paradoxalt, riskerar att underminera autonomi. På alltför p(m)aternalistiskt vis skapar de en rangordning mellan ”rätt” och ”fel” skäl att ha sex, vilket i slutänden kan slå tillbaka mot de personer som modellen har för avsikt att skydda. Munros autonomifokuserade modell dikterar förvisso vissa proceduriella kriterier för hur en person ska kunna vara säker på att hen *själv* verkligen vill ha sex, men översätter det inte i några substantiella idéer om vad för slags sex människor bör vilja ha om de agerar autonomt. Munros fokus på reflektion verkar dock djupt präglad av en rationalistisk tanketradition som kanske inte är särskilt tillämpbar på en sexuell kontext, där frigörelsen från rationell reflektion inte sällan kan utgöra en central – och fullt legitim – drivkraft. En rimligare tolkning av Munros förslag skulle dock vara att vi kollektivt bör främja goda villkor för människor att reflektera över den kontext i vilken de har sex – inte i själva stunden då de gör ett sexuellt val utan som en pågående process.

¹ Gerald Dworkin definierar autonomi som ”förmågan att väcka frågan om huruvida jag kommer att identifiera mig med eller förkasta skälen till mitt agerande här och nu” (1988: 15).

Kön och makt

Men låt oss uppehålla oss en stund vid idén om att personers val att delta i sex bör härröra ur deras *egna* preferenser och värden. Munro pekar på en central filosofisk svårighet i att exakt avgöra när någons preferens kan ses som hans egen snarare än pådyvlad utifrån.² Medan teoretiker i en liberal filosofisk tradition ser individens självbestämmande som relativt oproblematiskt, har idén om mänsklig autonomi en långt mer prekär status för mer strukturalistiskt och relationellt orienterade teoretiker, som pekar på hur krafter utanför vår kontroll inte bara formar de val vi gör utan till och med vilka personer vi blir. Medan många feministiska teoretiker menar att autonomibegreppet är både meningsfullt och nödvändigt även i en patriarkal kontext som på många sätt begränsar kvinnors valfrihet (Mackenzie & Stoljar 2000; Westlund 2009), framhåller andra att en av själva de patriarkala strukturernas grundmekanismer är att underminera kvinnors autonomi till mäns fördel.

En av dem som formulerat denna idé mest tillspetsat är Catharine MacKinnon (1989), som begreppsliggör kvinnors sexualitet som helt och hållet dikterad av deras position som sexuella objekt till för män (se Gunnarsson 2014a för en ingående kritik). Objektifieringen är enligt MacKinnon inte bara en utifrån kommande kraft som hindrar kvinnor att leva ut sin verkliga subjektivitet och sexualitet, utan kvinnor *blir* de objekt som den manliga maktordningen gör dem till. En central mekanism finns i just *erotiseringen* av mäns makt och kvinnors underordning. MacKinnon har som vi ovan såg också bidragit till debatten om sexualbrottslagstiftning och hennes uppfattning om den radikala utsträckning i vilken patriarkatet begränsar kvinnors autonomi har fått henne att helt och hållet avfärda idén om samtycke: ”våldtäktslagstiftningen tar kvinnors vanliga svar på tvång – underkastelse, det desperata svaret på de ojämlika oddsens hopplöshet – och kallar det samtycke” (1991: 168, förf. övers.). Den politiska teoretikern

² Natalie Stoljar (2014) diskuterar hur autonomibegreppet kompliceras av den psykologiska teorin om *adaptiv preferensformering*, som går ut på att människor tenderar att anpassa sina preferenser efter vad de upplever är möjligt.

Carole Pateman är en annan framstående feminist som på liknande sätt ifrågasatt samtyckesbegreppets meningsfullhet för kvinnor i ett patriarkat: ”om det inte finns en verklig möjlighet att vägra ge eller att ta tillbaka sitt samtycke kan vi inte längre tala om ’samtycke’ i genuin mening” (1989: 72, förf. övers.).

Även om det är feminister i en radikalfeministisk teoretisk falang som mest kompromisslöst fört denna typ av argumentation, finner vi intressant nog liknande resonemang bland mer poststrukturalistiskt orienterade teoretiker. Deras feministiska och filosofiska perspektiv står i många avseenden i skarp kontrast till radikalfeministiska perspektiv men distanserar sig i likhet med de senare från den liberala traditionens tro på individens autonomi. I ett inlägg om samtyckesbegreppet lyfter till exempel den inflytelserika amerikanska filosofen och genusteoretikern Judith Butler (2011) fram att människors samtycke knappast kan ses som att det härrör ur individens inre kärna, med tanke på att människors själva subjektivitet – inklusive deras begär och viljor – är formade av maktstrukturer. ”Samtycke är ’fabricerat’ eller organiserat av krafter till vilka ingen egentligen någonsin samtyckt” (förf. övers.), framhåller hon, med hänvisning till den italienske marxisten Antonio Gramscis berömda argumentation om att maktutövning i moderna samhällen ofta sker genom en hegemonisk ideologi som får människor att tro att sådant som inte ligger i deras intresse faktiskt gör det (Butler 2011: 8). Översatt till patriarkatets domän kan man säga att en patriarkal kultur skapar bilder av ideal kvinnlighet som formar kvinnor på sätt som gör att de självmant väljer att göra saker som ligger i mäns intresse och därmed reproducerar sin egen underordning.

Kopplingen mellan normativt heterosex och våld

Flera sexualitets- och våldsforskare har liksom MacKinnon lyft fram kopplingarna, likheterna och överlappningarna mellan normativt heterosex och sexuellt våld, men med betydligt fler inslag av nyansering och utan

MacKinnons deterministiska ansats. Utan att fullständigt radera skillnaden mellan frivilligt respektive framtvingat sex har de visat på gränsdragningens gråzonsartade karaktär (Gavey 1999, 2005; Gunnarsson 2018; Powell 2008) och begreppsliggjort mäns sexuella våldsamhet mot kvinnor i termer av en glidande skala (Boyle 2018; Kelly 1987). Den nyzeeländska psykologiforskaren Nicola Gavey sammanfattar här hur de normer som reglerar ”vanligt” heterosex understödjer förekomsten av sexuella övergrepp:

I framställningar av normativ heterosexualitet skildras kvinnor som passiva mottagare av det aktiva manliga begäret. Dessutom förutsätts de ha de dubbla rollerna av att svara på mäns (passande) sexuella initiativ och begränsa opassande manlig ”tillgång”. Även om den heterosexuella kärlekshistorians traditionella ideal ger antydningar om ett tyst kvinnligt begär som väntar på att väckas av en mans skickliga förförelse, *tillåter* denna typ av framställning av heterosexualitet ändå former av heterosexuellt relaterande där kvinnans begär och intresse lyser med sin frånvaro. Manlig förförelse kan utövas mot en kvinna vars villighet alltid kan diskuteras.

(Gavey 1999: 60–61, förf. övers.)

Gaveys formulering knyter an till Jozkowskis och Hunts studie som nämndes ovan, där några av de manliga intervjupersonerna inte såg något konstigt i sin vana att fortsätta sina försök till förförelse även när en kvinna uttryckt att hon inte ville. Som en man uttryckte det: ”Om [hennes avvisande] är riktigt mjukt är det som att det inte är riktigt tydligt för mig liksom, så jag kommer att försöka igen. Och om det fortfarande är mjukt är det som att okej, jag har några alternativ här. Jag skulle förmodligen kunna övertala henne liksom. Jag kanske provar något här i nacken eller du vet, bara för att liksom bryta ner hennes motstånd” (citerat i Muehlenhard m.fl. 2016: 471, förf. övers.). I en artikel i *New York Times* (Bennett 2017) uppger skribenten att sociologen och samtyckesföreläsaren Harry Brod en gång sammanfattade detta mönster för henne med formuleringen ”Mycket av det vi som unga män lär oss om förförelse är egentligen mer som förberedande träning för sexuella övergrepp” (förf. övers.).

Den problematik som Brod och Gavey här identifierar diskuteras av många forskare i relation till begreppet ”sexuella manus” (*sexual scripts*).

Begreppet myntades under 1970-talet av sociologerna John H. Gagnon och William Simon (1973) och begreppsliiggör, mycket enkelt uttryckt, hur kvinnor och män tenderar att interagera med varandra sexuellt på sätt som följer kulturellt accepterade och starkt könskomplementära "manus" för hur heterosex ska gå till. Manuset skapar förväntningar om vilken typ av handling som ska följa på en annan, vilket kan hindra personer från att lyssna in vad de själva verkligen vill och göra det svårt för en part att avbryta eller ändra kurs på en sexuell interaktion mitt i ett manusdikterat förlopp. Den fundamentala könade principen i dessa manus är att män förväntas aktivt söka sex medan kvinnors roll är att vänta in mäns initiativ och svara på dem på ett sätt som inte ger uttryck för ett alltför autonomt sexuellt begär. Feministiska forskare (Beres 2014b; Frith & Kitzinger 2001; Jackson 1978) har utvecklat teorin om (hetero)sexuella manus. I linje med Gaveys formulering liksom Muehlenhard med kollegers resonemang i anslutning till idén om kvinnors "låtsade motstånd", har de visat hur de sexuella manusens struktur är en mylla för övergrepp, eftersom idén om att kvinnors roll i heterosex är att inte aktivt uttrycka sin sexuella vilja gör att en kvinnas brist på aktivt sexuellt deltagande kan tolkas som en del av det sexuella spelet och som en uppmaning till mannen att fortsätta med sina förförelseförsök. Det konventionella heterosexuella manuset föreskriver också att det är normalt att män är mer sexuellt drivna och kvinnor mer känslomässigt styrda i den sexuella akten, vilket normaliserar sex enbart styrt av mannens sexuella lust (Frith & Kitzinger 2001).

Det som gör saker så komplicerade är att kvinnor inte sällan är villiga medaktörer i de här mönstren just i och med att de också socialiserats in i det heterosexuella manuset. Flera feministiska forskare har avvisat idén om att kvinnor ibland visar indikationer på att inte vilja trots att de egentligen vill (t.ex. Beres 2010), förmodligen eftersom den typen av beteende komplicerar samtyckeskulturens slogan att "nej betyder nej". Forskning visar emellertid att beteendet existerar (Muehlenhard m.fl. 2016), vilket är logiskt i en heterosexuell kultur som betonar mannens roll som sexuell erövrare och "upptändare" av den kvinnliga sexualiteten. Förväntningar på

kvinnor att inte uppvisa för mycket av en autonom och aktiv sexualitet – som skulle kunna göra att de tas för ”slampor” – kan göra kvinnor mer benägna att ”välja” en mer passiv eller responsiv hållning, som kompletteras väl av att någon annan intar en mer forcerande roll. Vidare är rollen som sexobjekt tätt förknippad med att känna sig bekräftad som kvinna i den rådande heterosexuella logiken, vilket gör att kvinnor kan uppleva njutning i att kanalisera sin sexualitet genom rollen som upphetsande objekt snarare än upphetsat subjekt. Det pågår intensiva debatter bland feministiska forskare om dessa frågor (Lamb & Peterson 2012). Hur ska man till exempel se på de unga kvinnor som ”stödjer varandra i att vara sexuella på offentliga och chockerande sätt, genom poledance, striptease och till och med proklamerar att de är slampor” (Lamb & Peterson 2012: 760, förf. övers.) – är det ett uttryck för sexuell frihet eller en anpassning till en förtryckande ordning?

Sex wars

Det finns ett tydligt spänningsförhållande inom feministisk och annan maktkritisk sexualitetsforskning som knyter an till frågan om hur vi ska förstå människors sexuella autonomi och som i 1970- och 80-talens feministiska så kallade *sex wars* antog formen av en synnerligen bitter konflikt. Medan den ena, radikalfeministiska sidan i *sex wars* såg pornografi, prostitution och sadomasochism som spegelbilder av patriarkatet vilka feminister därför bör bekämpa, omfamnade den andra, libertarianska sidan i stället *alla* (samtyckesbaserade) uttryck för sexualitet och såg det radikalfeministiska perspektivet som ytterligare ett led i ett patriarkalt förtryck av kvinnors och andras sexualitet (Ambjörnsson 2018; Ferguson 1984).

Det är fascinerande att den feministiska intentionen att frigöra kvinnor från patriarkatets bojor kan resultera i så diametralt motsatta positioner. Den skarpa polariseringen har försvagats men är långt ifrån upplöst. Ett exempel på en samtida debatt där konflikten aktualiserats är den om E. L. James kassasuccé *Femto nyanser av honom*, som handlar om en ung kvinna som

ingår i ett förhållande med en äldre, rik man som dominerar henne sexuellt. Även om romantrilogin och den påföljande filmen marknadsfördes som en BDSM-historia, gick en central kritik ut just på att dominansförhållandet inte kunde kvalificera som BDSM eftersom BDSM bygger på ömsesidigt samtycke och Anastasias samtycke till den sexuella relationen i många fall tydligt brister (Barker 2013). De flesta svenska feministiska röster såg därför romantrilogin som en sorglig spegling av patriarkal sexualitet byggd på erotisering av manlig överordning och kvinnlig underordning, problematiskt legitimerad av det faktum att Anastasia uppnår himmelska njutningar av behandlingen hon får (Brors 2012; Jägerfeld 2015). En kontrast till detta spår var dock Sonja Schwarzenbergers (2015) och Elin Bengtssons (2015) inlägg mot slutet av debatten. Efter att först och främst betona *Femtio nyansers* fiktiva karaktär och att läsare är fullt förmögna att skilja mellan fantasi och verklighet, är Schwarzenbergers huvudpoäng att om hundra miljoner kvinnliga läsare finner sexuellt utlopp av att läsa berättelsen så är det ett välkommet brott mot den patriarkala ordning som systematiskt förnekar kvinnor sexuell njutning: ”Med tanke på alla tabun, på fördömanden, våld och den ekonomiska orättvisa kvinnor drabbas av, är varje steg till en självständig, fri och skamlös sexualitet en revolutionär handling. Även om den kommer i form av en berättelse vars fiktion återskapar allt det där. Det som betyder något är att lusten uppstår.”³ De feministiska konflikterna kring frågan om sexuell frigörelse härrör enligt mig ur ett ofrånkomligt spänningsförhållande som feminister på ett eller annat sätt måste härbärgera, nämligen att det i den sexuella frihetens, integritetens och autonomins namn finns behov *både* av att kritiskt reflektera över hur kvinnors (människors) sexuella val och begär kan ”kidnappas” av förtryckande maktordningar *och* av att låta kvinnors (människors) sexualitet vara i fred från alla sådana ifrågasättanden.

³ I det här sammanhanget kan det vara relevant att lyfta fram den forskningsgenomgång som visar att 31–57 procent av kvinnor haft sexfantasier om att tvingas till sex (Critelli & Bivona 2008).

BDSM och samtycke

Den feministiska kritiken mot den traditionella könsordningen i *Femtio nyanser* hade sannolikt inte blommat ut om böckerna handlat om en BDSM-relation baserad på ett tydligt ömsesidigt samtycke. Medan en del radikalfeminister i 1970- och 80-talens andra feministiska våg menade att till och med lesbiskas utövande av sadomasochism var en form av ritualiserat våld mot kvinnor (Bronstein 2011; för en genomgång av de feministiska debatterna om BDSM, se Carlström 2016),⁴ är denna position marginaliserad i det samtida feministiska samtalet. Synen på BDSM, som står för bondage/disciplin, dominans/submission och sadomasochism, har rört sig tydligt i libertariansk, ”sexpositiv” riktning och BDSM-utövande ramas i allt högre utsträckning in som en rättighetsfråga och sexuell läggning.

Den samling av sexuella praktiker som brukar kategoriseras som BDSM väcker särskilda frågor om samtycke. Riksförbundet för sexuell upplysning definierar BDSM som praktiker där ”samtyckande personer gemensamt söker njutning genom olika former av maktutbyten” och i fallet sadomasochism utbyte av smärta (RFSU 2017). I BDSM-kulturens huvudfåra, som RFSU kan sägas representera, är samtycke alltså ett centralt värde som ofta uttrycks i kodexen *safe, sane and consensual*. Samtycke har en så central – och explicit – plats i BDSM-kulturen just för att det sex som utövas bygger på att överlämna makt från en person till en annan och ofta inkluderar fysiska våldshandlingar som orsakar smärta. Samtycket, som säkerställs innan en sexuell akt (eller ”scen”) äger rum samt genom att komma överens om så kallade stoppord som den undergivna kan använda för att upphäva maktöverlämnandet, är det som gör att BDSM-sex inte utgör ett övergrepp, hur mycket det än kan efterhärma ett sådant (Carlström 2016).

Medan både patologiserande och radikalfeministiska perspektiv på BDSM får en alltmer undanskymd plats i det offentliga samtalet (Glyde

⁴ Bland andra Judith Butler (1982) bidrog med ett kapitel i boken *Against sadomasochism: A radical feminist analysis* (Linden 1982).

2015), finns det både forskning och BDSM-utövare som problematiserar de skarpa gränsdragningar som BDSM-communityn ofta gör mellan samtyckesbaserade och icke-samtyckesbaserade praktiker. Huvudpoängen är att BDSM-sex precis som ”vaniljsex” inte utövas i ett socialt vakuum utan påverkas av maktrelationer som gör deltagarnas frihet långt ifrån absolut (Barker 2013; Beres & MacDonald 2015; Weiss 2011). Meg Barker (2013) framhåller att medan BDSM-communityn länge präglats av idéer om att BDSM aldrig handlar om övergrepp, har flera framstående kvinnliga BDSM-bloggare på senaste tiden skrivit om övergrepp bland BDSM-utövare. Barker menar att det faktum att BDSM är stigmatiserat av mainstreamkulturen har minskat utrymmet för att föra BDSM-kulturens skuggsidor på tal. Likaså har polariseringen mellan sexpositiva ”frihetsperspektiv” och radikalfeministiska maktperspektiv länge hindrat att mer nyanserat undersöka hur maktrelationer villkorar BDSM-utövares fria val. Vidare finns det normer inom subkulturen som underminerar människors frihet att säga nej, som en absolutistisk sexpositivism som tenderar att framställa sex som något som alltid är positivt, liksom föreställningar om att en ”riktig” dominant (man) vet vad hans undergivna (kvinna) behöver och att ”riktiga” undergivna kan ”ta” vad som helst (Barker 2013). I sin avhandling om BDSM i Sverige menar Charlotta Carlström att idén att BDSM alltid är en lek kan ”te sig som ett förenklat resonemang” (2016: 166) eftersom verkliga maktrelationer mellan två partners ofta smyger sig in och påverkar deras förmåga att utöva sin rätt att sätta gränser. En av Carlströms informanter, en dominant man, säger till exempel att hans kvinnliga undergivna partner aldrig använt sitt stoppord, enligt honom själv bland annat eftersom hon inte vill göra honom besviken (2016: 167).

Ett annat problem med samtycke i BDSM-sex, som lyfts fram av Margot Weiss (2011) i hennes etnografi om BDSM-communityn i San Francisco, är att medan *safe, sane and consensual*-policyn förordar att samtycke förhandlas *explicit* och *före* en BDSM-scen, är detta ofta svårt att leva upp till i praktiken (jfr Beres & MacDonald 2015). Några av Weiss

intervjupersoner menade att principen om explicit samtycke var ”löjlig” (2011: 81). De såg den som potentiellt viktig för nybörjare, men för dem själva var det just erfarenheten av att helt släppa kontrollen och samtycka till *det okända* som lockade. Melanie Ann Beres och Jo MacDonalds (2015) studie visar vidare att idén om explicit samtycke är svår att upprätthålla eftersom det alltid är svårt att förutse hur en akt kommer att se ut i detalj, varför mycket i stället kommer att avgöras av den dominanta partens mer kroppsliga lyhördhet under aktens gång.

Eftersom samtycke har en på många sätt mer central position i BDSM-communityn än i ”vaniljsex”-sammanhang, verkar det som att det också är här som vi kan hitta de mest utvecklade diskussionerna om samtycke. I kölvattnet av att ett antal profilerade kvinnliga BDSM-utövare i den anglosaxiska kontexten började föra upp frågan om övergrepp på dagordningen, startades projektet Consent Culture för att utveckla samtyckeskulturen i BDSM-communityn (Barker 2013). Ett huvudtema var att frigöra sig från vad Barker kallar för en ”nyliberal” förståelse av samtycke som ett okomplicerat uttryck för individens fria val, och i stället ta ett kollektivt ansvar för att bekämpa olika typer av faktorer som möjliggör övergrepp eller skapar svårigheter att utöva rätten att sätta gränser. Till exempel föreslås ett starkare fokus på positiva former av samtycke – att aktivt fråga vad den andra *vill* snarare än att anta att så länge partnern inte använder sitt stoppord så är det man gör okej. En annan nyckelidé är att upplösa dikotomin mellan ytterpositionerna ”alla är totalt fria” kontra ”ingen är fri”, till förmån för en förståelse för att en persons val att delta i sex kan vara ett resultat både av frihet och tvingande mekanismer. Idén om det kollektiva ansvaret för samtycke fångas väl av bloggaren Valentine, som framhåller att den upplevelse av press som kan vara involverad i en persons val att delta i en sexuell akt inte nödvändigtvis är den andra personens fel. Icke desto mindre, menar Valentine, måste alla i BDSM-communityn kollektivt arbeta mot sådana upplevelser av press (i Barker 2013). Man skulle kunna säga att det Consent Culture gör här är att, i linje med Munros resonemang som jag redogjorde för ovan, kollektivt arbeta för att förbättra

förutsättningarna för individer att samtycka på ett genuint sätt, genom att med dialog och diskussion öka medvetenheten om de kontextuella faktorer som påverkar deras val.

Mäns samtycke

Hittills har min genomgång av forskning och diskussioner om sexuellt samtycke i stort sett varit begränsad till en heterosexuell kontext, där samtycke som problem oftast gestaltas som en fråga om huruvida kvinnor vill eller inte vill tillmötesgå mäns mer eller mindre förgivettagna sexuella önsningar (Anderson 2004; Beres 2007). I ett vidare sammanhang där det främst är män som begår sexuella övergrepp och där heterosexualitet är normen, är detta i viss utsträckning berättigat. Samtidigt är mönstret problematiskt, eftersom föreställningarna om manlig sexuell handlingskraft/aggressivitet och kvinnlig reaktivitet/responsivitet indirekt understödjer förekomsten av sexuellt våld (Gavey 2005). Dessutom gör det här schemat att vi förlorar ur sikte frågor om samtycke i samkönade möten och i heterosexuella möten pådrivna av kvinnor (Beres 2007; Gavey 2005).

Jag vill uppehålla mig ett tag till vid den heterosexuella kontexten och lyfta fram följande paradox: Som vi konstaterat är kvinnor, som grupp, jämfört med män avgjort mest sårbara för sexuella övergrepp. Dels tar sig män ofta rätten att gå över kvinnors sexuella gränser, dels – och här befinner vi oss i mer av en gråzon – är kvinnor ofta socialiserade på ett sätt som gör dem benägna att sätta sina egna behov åt sidan till förmån för mäns. Men samtidigt finns det ingen grupp som har så höga förväntningar om sexuell beredvillighet på sig som män. Att vara en ”riktig man” är tätt förknippat med att uppvisa en aktiv (hetero)sexualitet, vilket försätter de män som *inte* har lust att ha sex i en sårbar position.

Vad Gavey och andra forskare hänvisar till som *diskursen om den manliga driften (the male sexual drive discourse)*, som enkelt uttryckt bygger på antagandet att alla män av naturen alltid vill ha sex, är en grundstomme i vår kultur (Gavey 2005; Hollway 1984). Att mäns sexuella

beredvillighet ofta tas för given och att en kvinnas villighet därför ramas in som ett slags Guds gåva till mannen, leder till att det kan vara svårt för en man att säga nej till en kvinnas sexuella initiativ (O'Sullivan & Allgeier 1998), liksom till svårigheter att föreställa sig att en kvinna kan överträda en mans sexuella gränser (Gunnarsson 2018; Humphreys 2000). En konsekvens av det är att kvinnor ofta inte lär sig att förhålla sig till män som potentiellt *utsatta* för deras egen sexuella framfusighet. I en studie av Terry Humphreys (2000) uppgav kvinnor till exempel att de aldrig tänkt att de skulle kunna "gå för långt" och få en man att uppleva obehag genom sina sexuella handlingar. "Det känns alltid som att det är mannen som är beredd att göra vad som helst. Vi behöver inte oroa oss över när de är redo", som en kvinna uttryckte det (2000: 73, förf. övers.).⁵ Som jag visar i en tidigare studie (Gunnarsson 2018), kan tendensen att ta mäns sexuella villighet för given också göra att en mans nej till en kvinna av kvinnan tolkas som förintande på ett annat sätt än när en kvinna avvisar en mans sexuella initiativ, vilket ytterligare kan bidra till att göra det svårt för män att neka en kvinna sex.

Gavey (2005) använder begreppet "normativt tvång" för att beteckna den glidande skala av ofrihet som människor kan uppleva när det gäller sex på grund av kulturellt dikterade förväntningar. Medan fokus i studien ligger på heterosexuella kvinnors upplevelser, lyfter Gavey också fram att förväntningarna på män att alltid vilja ha sex också kan verka tvingande. Medan det är ovanligt att kvinnor begår fysiskt våldsamma typer av sexuella övergrepp mot män, visar forskning att könsskillnaderna jämnas ut betydligt när vi rör oss mot mer gråzonsartade interaktioner. En genomgång av forskning om sexuellt tvång visar till exempel att 4–40 procent av de manliga respondenterna i studierna (som använde olika metoder, därav det vida spannet) rapporterade att de blivit tvingade (*coerced*) till sex av en kvinna, jämfört med 22–83 procent bland de kvinnliga respondenterna (Byers & O'Sullivan 1998). När det gäller erfarenheter av *oönskat* sex –

⁵ Det är värt att påpeka att mönstret kan antas ha försvagats något i och med att rollen som sexuell initiativtagare blivit mer tillgänglig för kvinnor i kölvattnet av det kulturella skifte som kanske mest tydligt uttryckts i teveserien *Sex and the City*.

med eller utan press eller tvång – visade en studie från 1988 att det till och med var en vanligare erfarenhet för män än för kvinnor (Muehlenhard & Cook 1988). Oftast när forskare undersöker människors erfarenheter av oönskat sex handlar det om sex som någon ”ställer upp” på som svar på en annan persons initiativ. I den svenska befolkningsundersökningen från 2017 ställdes till exempel frågan om man ”gått med på att ha sex trots att man inte ville” (min kursivering), på vilket 63 procent av kvinnorna och 34 procent av männen svarade ja (Folkhälsomyndigheten 2019). När det gäller mäns erfarenheter av oönskat sex är det emellertid vanligt att de är ett resultat av att mannen själv initierar sex, för att leva upp till rollen som man i det heterosexuella manuset (Pascoe 2005; Sweeney 2014; Vannier & O’Sullivan 2011; Wiederman 2005).

Den sexuella utsatthetens kön

Hur ska vi förstå betydelsen av kön när det gäller sexuellt tvång och oönskat sex? Den här frågan handlar inte bara om vem som gör vad mot vem, utan också hur könsaspekter påverkar hur olika handlingar *upplevs* (Gavey 2005; Gunnarsson 2018). Gavey diskuterar det faktum att män i enkätundersökningar inte sällan beskriver upplevelser av att ha blivit tvingade till sex av en kvinna i neutrala eller till och med positiva termer (Byers & O’Sullivan 1998; Struckman-Johnson & Struckman-Johnson 1998), något som hon menar är mycket ovanligt i kvinnors beskrivningar av att bli tvingade till sex av män. Hon väcker frågan hur dessa forskningsresultat egentligen bör tolkas. Avspeglar mäns beskrivningar vad de verkligen upplever? Eller hindras de från att berätta sanningen om sin sårbarhet, eftersom den passar ihop varken med rådande maskulinitetsideal eller med föreställningar om att kvinnor är sexuellt ofarliga? Eller ligger svaret någonstans emellan de här två tolkningarna?

Det som komplicerar saker här är att könade föreställningar om sexuell sårbarhet respektive farlighet utgör ett raster genom vilket människor upplever världen. De är inte något vi helt sonika kan skaka av oss, inte

minst då de härrör ur en verklighet där män på ett generellt plan *faktiskt* är en större fara för kvinnor än kvinnor för män. Gavey sätter fingret på detta genom ett resonemang kring upplevelsen att bli väckt av oralsex.

Om en man ger en sovande kvinna oralsex har det en helt annan innebörd än om en kvinna ger en sovande man oralsex. Så snart kvinnan vaknar träder hon in i ett sammanhang djupt präglad av rådande kulturella förståelser av mäns sexualitet som driven och potentiellt aggressiv. Män (som kategori, även om det inte är sant för enskilda män) förknippas med makt och fysisk styrka, vilket gör kvinnan benägen att bli ett rädslans subjekt, i en situation kulturellt märkt som potentiellt farlig. [...] Det sätt som kropparna i våldtäkt är könade (som man eller kvinna) bestämmer på grundläggande vis erfarenheten av händelsen liksom dess ”verklighet”, till den grad att det inte är klart om det fortfarande verkligen kan vara våldtäkt så som vi vanligen förstår vad våldtäkt innebär när den aggressiva parten är kvinna.

(Gavey 2005: 203, förf. övers.)

Gavey är samtidigt noggrann med att betona att det också är viktigt att undvika könsdeterminism – idén om att kön spelar en så avgörande roll kan också hindra oss från att *se* både mäns sårbarhet och kvinnors aggressivitet. (Gavey 2005). För genusforskare är det en avsevärd utmaning att ta fasta på den ofrånkomligt strukturerande, skillnadsskapande roll som kön spelar, men utan att låsa fast människors erfarenheter i sådana antagna scheman på ett sätt som reproducerar stereotyper och skymmer sikten för mönster som går på tvärs mot dem.

Bortom heterosexualiteten

Vi har konstaterat att diskussioner om sexuellt samtycke och sexuellt våld är kraftigt könade, som en spegling av att sexuellt våld som fenomen är kraftigt könat. Mot bakgrund av att sexuellt våld är tätt kopplat till mäns strukturella makt över kvinnor, men sannolikt också på grund av heteronormativa skygglappar, har forskningens fokus också främst legat på heterosexuella interaktioner. Det finns ytterst lite forskning om sexuellt samtycke i samkönade interaktioner (Beres, Herold & Maitland 2004; Hallal 2004; McLeod 2015). En kvantitativ enkätstudie (Beres, Herold & Maitland

2004) undersökte samkönat ”samtyckesbeteende”, med fokus på vilken typ av sexuella ”manus” som brukade följas av respondenterna när de skulle ha sex med en partner av samma kön. Studien fann inga betydelsefulla skillnader mellan män och kvinnor vad gäller samkönat samtyckesbeteende, vilket forskarna kontrasterar med de stora skillnader som liknande studier rapporterar mellan heterosexuella kvinnors och mäns samtyckesbeteende, där män tenderar att inta mer av en initiativtagande och kvinnor mer av en responderande roll. Forskarna menar att det torde råda en större rollflexibilitet i samkönade konstellationer eftersom de inte matchar det heterosexuella manusets tydliga rollfördelning. De spekulerar vidare att homo- och bisexuella personer kan tänkas vara mer benägna att bryta mot könade normer i den sexuella akten, eftersom de redan, enbart i och med sin sexuella läggning, har brutit mot gängse normer på ett sätt som torde skapa ett mer kritiskt förhållningssätt till könsstereotyper (jfr Hallal 2004). En annan kvantitativ studie om ”samtyckesstilar” med förstagångspartners (McLeod 2015) visar att samkönade möten hade mer inslag än olikkönade av verbala former av samtycke, vilket författaren tolkar som en effekt av att de inte kan förlita sig på det heterosexuella manusets könade fördelning av roller och händelsescenarion. Den här forskningen lägger stor vikt vid att det heterosexuella manuset inte utan friktion kan följas av samkönade par, men maktaspekter har en nedtonad plats. Dalia Marie Hallal (2004) lyfter däremot i sin masterstudie upp att den könade maktfördelning som ofta organiserar heterosexualiteten inte torde få samma bäring på samkönade samspel.

Den forskning som finns om homo- och bisexuellas erfarenheter av sexuellt våld indikerar att denna grupp är utsatt för sexuellt våld i högre grad än heterosexuella (Folkhälsomyndigheten 2019; Rothman, Exner & Baughman 2011). Den senaste svenska befolkningsundersökningen visar exempelvis att homo- och bisexuella är mer utsatta än heterosexuella för hela spektrumet av sexuella våldshandlingar och oftare ställt upp på sex de inte velat delta i. Som exempel uppgav 23 procent av samtliga kvinnor och 5 procent av alla män att de har utsatts för sexuellt övergrepp genom

psykisk påtryckning; bland bisexuella kvinnor var motsvarande siffra 44 procent och bland homosexuella män 16 procent (Folkhälsomyndigheten 2019). I denna typ av studier om utsatthet för sexuellt våld är det emellertid svårt att veta i vilken utsträckning våldet begåtts i samkönade interaktioner, varför man inte kan förutsätta att resultaten visar att det är vanligare med sexuella övergrepp i samkönade än olikkönade interaktioner.

I en svensk kunskapsöversikt (Nationellt centrum för kvinnofrid 2009) konstaterar författarna att ”synen på män som sexuellt aktiva och virila försvårar möjligheten att betrakta män som möjliga offer för våldtäkt och sexuella övergrepp” (2009: 54), vilket tillsammans med föreställningar om att kvinnor inte är kapabla att utöva sexuellt våld skymmer sikten för den faktiska förekomsten av samkönat sexuellt våld. De könade stereotyper som kringgärdar föreställningar om det sexuella våldets offer och förövare gör också att det samhälleliga bemötandet av offer för samkönat våld brister, vilket gör att relativt få polisanmäler eller söker samhällets stöd (Davies 2002). Stereotyperna påverkar också våldsutsatta själva – en svensk intervjustudie visar till exempel att våldtäktsutsatta män ofta saknar ett språk för att göra sina erfarenheter begripliga, vilket också kan kopplas till de hegemoniska våldtäktsdiskurser som kopplar män till förövarpositionen (Knutagård 2009).

Gränser och gråzoner

Den svenska samtyckeslagen röstades igenom i kölvattnet av #metoo chockvågor över planeten. #metoo förde obönhörligen upp frågan om mäns sexuella våld och trakasserier mot kvinnor på den internationella dagordningen, efter att frågan länge haft en undanskymd plats i både feminismens och den samhälleliga mittfårans offentliga samtal. #metoo strukturerades av en klassisk feministisk logik – om än förnyad av det nya sociala medielandskapet – enligt vilken normaliserade former av manligt beteende genom kvinnors kollektiva handling omformulerades som illegitima övergrepp. Denna typ av omdefinieringar av mäns till osynlighet

normaliserade kränkningar – ”att kalla saken vid dess rätta namn” – har varit centrala i kampen för kvinnors rätt till kroppslig integritet. I ett samhälle där män har makt över kvinnor blir mäns maktutövande för kvinnor en normaliserad aspekt av hur det är att vara kvinna och det är ofta först när kvinnors maktpositioner flyttas framåt som det är möjligt att ens föreställa sig ett annat sätt att samexistera och benämna mäns maktutövande som ett ont som kan och bör bekämpas. #metoo och att den svenska riksdagen antog en ny, samtyckesbaserad sexualbrottslagstiftning kan sägas ha bidragit på skilda fronter till kampen för att göra samtycke till norm.

Både rörelsen för en samtyckeslag och #metoo kan sägas ha närmat sig frågan om sexuellt våld genom en *de tydliga gränsdragningarnas politik*. För att samtycke skulle kunna accepteras som ett juridiskt gångbart begrepp, krävdes att det är tydligt vad samtycke är och hur närvaron av samtycke kan skiljas från dess frånvaro. Även i #metoo var gränsdragningarna genomgående tydliga, enligt mönstret ”det där var *inte* ett uppvaktningsförsök – det var sexuella trakasserier” eller ”det där var *inte* sex – det var en våldtäkt”. De tydliga gränsdragningarnas politik ligger i linje med en feministisk tradition av att inte sväva på målet när det gäller hur saker ska benämnas. Framför allt mot bakgrund av att offer för sexuellt våld ofta tar på sig ansvaret för det som hänt i stället för att lägga skulden på förövaren, har det funnits starka incitament att genom tydliga gränsdragningar mellan samtyckesbaserade och icke-samtyckesbaserade sexuella interaktioner låta den senare kategorin vara helt och hållet obesmittad av den förra, så att det inte ska råda några tvivel om på vem skulden ligger.

Samtidigt som jag ser det omistliga värdet i de tydliga gränsdragningarnas politik, går detta forskningsprojekt i betydande utsträckning emot dess impuls. En av projektets utgångspunkter är förvisso att gränsdragningen mellan samtycke och icke-samtycke i många fall är okomplicerad. När det gäller de många övergrepp som är ett uttryck för gärningsmannens maktutövning och brist på respekt för offrets vilja, är det därmed knappast på sin plats att, som jag i stor utsträckning gör i boken, problematisera vad

samtycke egentligen *är*. En annan utgångspunkt för studien är emellertid att det *också* finns en zon där det inte är entydigt var gränsen ska dras mellan samtycke och icke-samtycke, mellan ”okej” och ”inte okej”. Det är i den utgångspunkten som projektet framför allt tar avstamp, i övertygelsen att ökad kunskap om ”gråzonsartade” erfarenheter och om samtyckesdynamikers tvetydighet och komplexitet är *en* viktig faktor i kampen för en värld fri från sexuellt våld. I en patriarkal värld är det vanligt att otvetydiga övergrepp förminskas och tolkas som något mindre allvarligt än vad de verkligen är – av offer, förövare, rättsväsende och diverse kommentatorer. Att mot bakgrund av det börja prata om gråzoner är onekligen förknippat med vissa risker. I likhet med forskare som Gavey (1999) och Janice Haaken (2002) menar jag emellertid att det är lika riskabelt att förneka de gråzoner som faktiskt finns. Även om många våldtäktsoffers luddiga förståelse av vad de utsatts för kan ses som ett slags ”falskt medvetande” som bäst bemöts med ett entydigt ”*Det var en våldtäkt*”, finns det också erfarenheter som verkar befinna sig i mer av ett faktiskt gränsland.

2010 års svenska kampanj #prataomdet var på många sätt ett *gråzonernas* projekt. I denna prisbelönta kampanj, där främst kvinnor delade med sig av erfarenheter av sexuella övergrepp och erfarenheter i gråzonen mellan ”dåligt sex” och övergrepp, gjordes det klart att de tydliga gränsdragningarnas politik inte alltid tjänar syftet att bekämpa sexuella kränkningar i dess olika former. Johanna Koljonen, en av de drivande i #prataomdet, skriver om behovet av samtal som kan bidra till att utveckla ett mer nyanserat språk som kan matcha den mängd upplevelser som inte passar in i ett ramverk som går ut på att ”tillskriva skuld, identifiera offer och förövare och sortera in dem i trygga fållor”. Hon gör en poäng av att om vi tvingar in alla erfarenheter i antingen ”sex” eller ”övergrepp” och ser alltför absolutistiskt på offer kontra förövarskap, kommer vi helt enkelt att missa en del av verkligheten. Vi behöver, menar Koljonen, *prata om* denna del av verkligheten också, ”så att språket i framtiden alltid finns på plats i de fall där det verkligen räknas” (2012: 10).

Gavey (1999, 2005) lyfter fram att en acceptans av att det ibland är svårt att dra tydliga gränser mellan våld och sex – och per implikation mellan icke-samtycke och samtycke – kan kasta nödvändigt ljus på den komplexa relationen mellan ”vanlig” heterosexualitet och sexuellt våld. Alltför hårda gränsdragningar osynliggör kopplingarna och överlappningarna mellan å ena sidan sexuella övergrepp och, å andra, ”vanligt”, normativt heterosex präglad av en kultur som systematiskt privilegierar mäns behov och begär framför kvinnors. Den objektifierande, subtilt ”våldsamma” underströmmen i normativ heterosexualitet är en avgörande faktor bakom *att* gränserna mellan sex och övergrepp ofta är så luddiga. Att empiriskt utforska och analysera – snarare än förneka – tvetydighet blir därmed en viktig väg in i en vidare förståelse av den sexuella våldsamhetens mångfasetterade mekanismer.

Den här bokens bidrag

I ett forskningsfält som är kraftigt dominerat av kvantitativa enkätstudier, vilka har svårt att fånga in tvetydighet, komplexitet, processer, meningsskapande och kontextuella faktorer, bidrar boken med att kvalitativt utforska olika människors erfarenheter av samtyckesdynamiker. Snarare än att utgå från tydliga kategorier och söka entydiga svar, *utgår* studien från att gråzoner, tvetydighet, ambivalens och komplexitet är fundamentala komponenter i samtyckesdynamiker. Med hjälp av öppna, utforskande frågeställningar, söker den svar på hur människor upplever, hanterar och reflekterar över sådan komplexitet. För att generera en bred och mångfasetterad förståelse bygger studien på intervjuer med olika kategorier av människor avseende kön, sexuell läggning och ålder (se appendix för en mer ingående metodbeskrivning och information om de intervjuade), något som står i kontrast till tidigare studier, som oftast riktat in sig på en viss kategori av personer – ofta heterosexuella studenter. Att, som denna studie gör, intervjuva även människor i högre åldrar kan kasta behövt ljus på samtyckesproblem även bland mer sexuellt och relationellt erfarna personer.

Dessutom kan äldre personer reflektera över erfarenheter längre tillbaka i tiden, vilket ytterligare kan fördjupa perspektiven på samtyckesdynamiker.

Intervjuerna strukturerades av samspelet mellan mina grundläggande frågeställningar och teoretiska intressen och de intervjuades upplevelser av vad som var relevant, intressant eller problematiskt för dem när det gällde samtyckesdynamiker. Utgångspunkten för intervjuerna var den information deltagarna fått om studiens syfte, där en central tematik som lyftes fram var att det inte alltid är självklart vad som menas med att *frivilligt* delta i sex. Utifrån den problembeskrivningen vecklades intervjun på organiskt vis ut, oftast genom att den intervjuade själv kom in på erfarenheter som hen upplevde som relevanta, varpå jag kontinuerligt följde upp med fördjupande frågor. Jag hade också förutbestämda frågor och teman som jag lyfte i den senare delen av intervjun om de inte redan kommit på tal, som: Hur förhåller du dig till andras förväntningar? Har du haft sex fastän du inte ville? Kan det vara svårt att veta vad man vill? Kan man delta frivilligt fastän man innerst inne inte vill? Hur är det när man själv vill men inte den andra? Hur vet man att den andra vill?

Boken är indelad i kapitel som kretsar kring teman som framstod som centrala i intervjumaterialet i den meningen att de var förknippade med något slags *problematik* (spänningsförhållanden, oklarheter, svårigheter). Eftersom forskningsprojektets grundläggande impuls är att utforska tvetydighet och komplexitet levereras sällan enkla svar i boken. I stället belyses de intervjuades berättelser och reflektioner från olika perspektiv för att skapa en mångfasetterad bild av deras erfarenheter. Något av en särprägel i mitt sätt att intervjua har varit att i större grad än vad som kanske är brukligt i intervjustudier söka gå på djupet i erfarenhetsmässiga detaljer som vi i vardagligare former av samtal sällan stannar upp vid. Jag är av uppfattningen att detta uthålliga vridande och vändande på den typ av tysta erfarenheter som sällan blir föremål för medveten reflektion är ett viktigt bidrag med boken du håller i din hand.